

Bevezetés

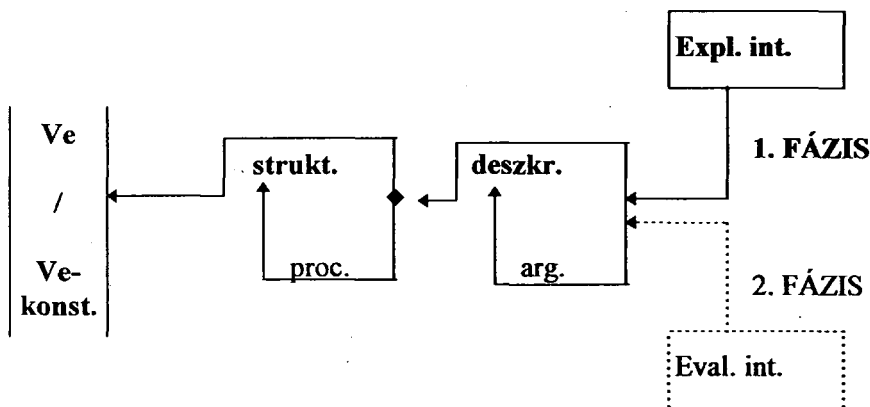
Ez a kötetrészt egy, a szaknyelvi szövegek elemzésének néhány általános kérdését tárgyaló írás után három, tematikailag különböző, de a szaknyelvekkel kapcsolatban (is) központi kérdéssel foglalkozó írást tartalmaz. Az első – NEMES MAGDOLNA írása – a természetes nyelvi kifejezések *reprezentációs nyelveinek* alkalmazását mutatja be. A második – a BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT szerzőpáros írása – a valamennyi nyelvi regiszterben fontos szerepet játszó *metaforák* informatikai szaknyelvi előfordulásait elemzi. Végül a harmadik – H. SCHRÖDER írása – a kommunikációban egyre kiterjedtebb alkalmazásra kerülő *CD-romok és WWW-oldalak* értékelésének szempontjaival foglalkozik.

Mind a négy írás közvetve kapcsolódik e kötet harmadik részének – a tankönyvi szövegek elemzésének – tematikájához is.

A SZAKNYELVI SZÖVEGEK SZÖVEGTANI ELEMZÉSÉNEK
NÉHÁNY ASPEKTUSA

PETŐFI S. JÁNOS

0. A 'szövegtani elemzés' szakkifejezés legtágabb értelmű használatában a 'szöveginterpretáció' szakkifejezés szinonimájának tekinthető. A szöveginterpretáción azonban célszerű különböző típusait megkülönböztetni, különbséget téve mindenekelőtt a *spontán* (korábban „természetes”-nek nevezett) és a *teoretikus* interpretáció között. Másrészt a teoretikus interpretációval kapcsolatban is több típusról beszélhetünk, ezeket a 0. ábra szemlélteti.

Az elméleti interpretáció típusai
0. ábra

A *teoretikus interpretáció tárgya a szövegek fizikai teste* (= vehikuluma [Ve]) – akár a fizikai test egésze, akár annak valamely összetevője (= vehikulumkonstituense [Ve-konst]) –, minden más típustól független / elkülöníthető *alaptípusa* pedig az – első interpretációfázisként végrehajtandó – *ÉRTELMEZŐ* (= explikatív) *leíró* (= deskriptív) *megformáltságra irányuló* (= strukturális) interpretáció. Az *érvelő* (= argumentatív) interpretáció végrehajtása ugyanis feltételezi a leíró előzetes végrehajtását, a *megformáltság létrehozásának folyamatára irányuló* (= procedurális) pedig a megformáltságra irányulót. Az értelmező interpretáció feladata az, hogy egy adott szövegvehikulumhoz (vagy esetleg annak csupán valamely összetevőjéhez) formai és szemantikai-pragmatikai architektónikát rendeljen.

A teoretikus ÉRTÉKELŐ (= evaluatív) interpretáció operációi csupán az interpretáció második fázisában hajthatók végre, mert feltételezik az értelmező interpretáció megfelelő operációinak előzetes végrehajtását.

1. Ebben a rövid írásban csupán a teoretikus interpretáció alaptípusának – az értelmező interpretációnak – a szakszövegek interpretálására vonatkozó néhány aspektusával kívánok foglalkozni.

1.0. Ezekkel az aspektusokkal kapcsolatban mindenekelőtt azt kell szem előtt tartani, hogy bármely szövegtípushoz tartozó szöveg bármely típusú interpretálásának végrehajtása megkívánja egy azt vezérelni képes *interpretációelmélet* meglétét. (A vezérlés itt nem algoritmikus vezérlést jelent, hanem azoknak a kérdéseknek a rendszerbe foglalását, amelyekre az interpretátornak az interpretálás végrehajtása során választ kell keresnie.) Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy ilyen elméletek csak a szövegtani kutatás megfelelő diszciplínakörnyezetében hozhatók létre.

A *diszciplínakörnyezet* globális reprezentációjához lásd az **1a. ábrát**. Ebben az ábrában a központi helyet elfoglaló „szemiotikai szövegtan(ok)” szakkifejezés a fentiekben említett, „megfelelő interpretációelmélet(ek)”-re utal. A „szemiotikai” minősítés azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy ez az elmélet figyelembe kívánja venni az interpretálandó szövegeknek mind formai, mind szemantikai-pragmatikai architektónikáját, a zárójelbe tett többes számú toldalék pedig annak a kérdésnek a jelenleg még eldöntetlen voltát jelzi, hogy valamennyi szövegtípushoz tartozó valamennyi szöveg interpretálása vezérelhető-e egy és ugyanazon elmélet felhasználásával, vagy különféle szövegtípusok számára különféle szövegtanok létrehozására van szükség – legyen annak bármi is az oka.

Makroszövegtudományok [= Alkalmazási területek]		
Szövegtani társtudományok	SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN(OK)	Nyelvészeti tudományágak
Az interdiszciplináris alapozás tudományai		

A szövegtani kutatás diszciplínakörnyezete
1a. ábra

1.1. Az előzőekben említett eldöntetlen kérdés a szakszövegekkel kapcsolatban közelebről azt a kérdést jelenti, hogy az egyes szakszöveg-specifikus makroszövegtudományok – vagy azok egymástól elkülöníthető / elkülönítendő tudományágai (például a fizika és kémia, illetőleg az elsők közül a szilárd testek fizikája, a kvantummechanika stb., a másodikok közül a szerves kémia, a szervetlen kémia stb.) – külön-külön szemiotikai szövegtanok létrehozását kívánják-e meg, vagy egyetlen általános szakszöveg-specifikus makroszövegtudomány szövegtanát, vagy akár egyetlen, valamennyi makroszövegtudományra egyaránt érvényes szövegtanát. Az egyszerűség kedvéért induljunk ki abból, hogy első lépésként létrehozzuk az egyes (jól definiálható) makroszövegtudományok szövegtanait, s csak azután vetjük fel (esetleges) egyesíthetőségük vizsgálatának kérdéseit. Ennek a kiindulásnak megfelelően a továbbiakban valamennyi megjegyzésem egy közelebről meg nem határozott M_i makroszövegtudomány szemiotikai szövegtanára vonatkoztatom.

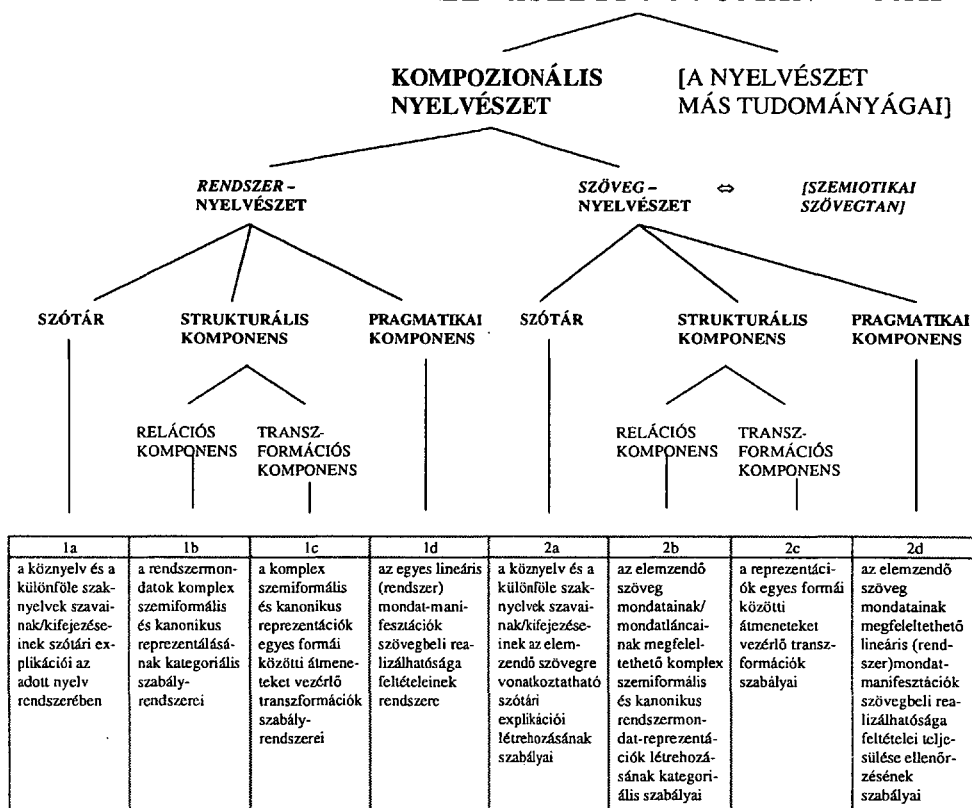
1.2. Ahhoz, hogy egy M_i szemiotikai szövegtan és a NYELVÉSZETI TUDOMÁNYÁGAK kapcsolatára vonatkozóan érdemi megjegyzéseket lehessen megfogalmazni, lássuk mindenekelőtt e tudományágak globális ágrajzát (lásd 1b. ábra, amely kizárólag a megformáltság elemzésére és leírására irányuló, úgynevezett KOMPOZICIONÁLIS NYELVÉSZET alágait és azok komponenseit taglalja). Ahogy azt az 1b. ábra egyértelműen mutatja, a kompozicionális nyelvészet SZÖVEGNYELVÉSZET alágának funkciói csak egy adott SZÖVEGTANNAL való kooperáció (kölcsönös függés) keretében értelmezhetőek. Megjegyzéseimben ennek a szövegtannak a funkcióját tölti be az M_i szemiotikai szövegtan.

Valamennyi M_i szemiotikai szövegtan a valamennyi tárgyterületre egyformán érvényes általános szövegtani ismereteken túlmenően a következő információkat kell hogy tartalmazza: (α) az M_i tárgyterülethez tartozó világfragmentumra vonatkozó ismeretekkel, (β) a nyelvészeti tudományágakkal (elsősorban a rendszernyelvészet szótár komponensével és a szövegnyelvészettel), valamint (γ) a szövegtani társtudományokkal való kapcsolatára vonatkozókat. (Itt az első kettőhöz kívánok néhány megjegyzést fűzni, a harmadikkal az 1.3. pontban foglalkozom.)

(α) Ami a világfragmentumra vonatkozó M_i -specifikus ismereteket illeti, az interpretátornak ($\alpha.1.$) egyrészt azt kell tudnia, hogy milyen forrásokból szerezhet megfelelő M_i -specifikus tárgyi ismereteket, illetőleg hogy az M_i tárgyterülettel kapcsolatban ki(k) tekinthető(k) kompetens(ek)nek, ($\alpha.2.$) másrészt azt, hogy az adott nyelv rendszernyelvése milyen M_i -specifikus szótárt (szótárakat) kell tartalmazzon.

(β) Ami a szövegnyelvészetre vonatkozó M_i -specifikus ismereteket illeti, azzal kapcsolatban a következő információk ismerete az alapvető: ($\beta.1.$) vannak-e az M_i -hez tartozó szövegekre vonatkoztatható szövegspecifikus szótárak létrehozásának M_i -specifikus szabályai, ($\beta.2.$) vannak-e a strukturális komponensben M_i -specifikus kategoriális és/vagy transzformációs szabályok, elsősorban ami a koreferencializálást és a linearizálást – a téma-réma szerkezeteket és a tematikus progresszió típusait – illeti, végül, hogy ($\beta.3.$) vannak-e a pragmatikai komponensben M_i -specifikus szabályok.

NYELVÉSZETI TUDOMÁNYÁGAK

A kompozicionális nyelvészet ágai és ezeknek az ágaknak komponensei
1b. ábra

1.3. Ahhoz, hogy egy **M**, szemiotikai szövegtan és a SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK kapcsolatára vonatkozóan érdemi megjegyzéseket lehessen megfogalmazni, először ezekről a társtudományokról kell néhány szót ejteni.

Ahogy más helyütt kifejtettem, célszerűnek tartanám a *hagyományos szövegtani társtudományok* tárgy tartományainak újraértelmezését. Ennek az újraértelmezésnek a jegyében (γ.0.) a poétikában, retorikában és stilsztikában egyaránt tárgyalásra kerülő *szó- és gondolatalkatok* leíró szemantikai aspektusai a rendszer- és szövegnyelvészet keretében kerülnének leírásra, a különféle újonnan értelmezett társtudományok körébe ezeknek csupán társtudomány-specifikus (használati) aspektusai tartoznának, (γ.1.1.) a *poétikából* (a klasszikus értelemben vett poétika analógiájára) létrejönnének a különféle makroszövegtudományok *műfajelméletei*, hasonlóképpen (γ.1.2.) a *retorikából* a különféle

makroszövegtudományok *érvelési stratégiáival* foglalkozó tudományágak, majd ezek analógiájára létrejönnek (γ.1.3.) a makroszövegtudomány-specifikus *leírások* stratégiáival foglalkozó *leíró elméletek*, (γ.1.4.) a makroszövegtudomány-specifikus *elbeszélés* stratégiáival foglalkozó *narratológiák* stb., illetőleg (γ.2.1.) a makroszövegtudomány-specifikus *stilisztikák*, (γ.2.2.) *esztétikák* stb.

Valamennyi M_i szemiotikai szövegtan egyrészt arra vonatkozó információkat kell tartalmazzon, hogy milyen *felépítésűek* kell legyenek az egyes M_i -specifikus szövegtani társtudományok, másrészt arra vonatkozókat, hogy milyen *kölcsönhatás* állhat fenn (kell hogy fennálljon) a szóban forgó M_i szemiotikai szövegtan és az egyes M_i -specifikus szövegtani társtudományok között.

1.4. Az M_i szemiotikai szövegtannak a diszciplínakeret interdiszciplináris alapozó tudományaival való kapcsolatának kérdéseivel itt nem kívánok foglalkozni.

2. A szaknyelvi szövegek elemzésével kapcsolatban nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a makroszövegtudományok szövegeinek a zöme (különösen a természet-tudományok vagy általánosabb kifejezéssel élve: a nem humán tudományok szövegei) különféle típusú illusztrációkat tartalmazó *multimediális szövegek*. Az ezek interpretálását vezérlő szemiotikai szövegtanoknak ennek következtében olyan felépítésűeknek kell lenniük, amely lehetővé teszi a verbális és nem verbális szövegösszetevők egységes keretben történő, *integrált interpretációinak* a létrehozását.

Ami a multimediális szövegeket illeti, ezek a szövegek – komplexitásukat figyelembe véve – különféle osztályokba sorolhatók. A legkönnyebben kezelhető (a legkisebb komplexitású) osztálynak a *statikus 'verbális elem + kép/diagram/...' típusú szövegek* osztálya tekinthető, amely a szakszöveg-specifikus makroszövegtudományokban is központi szerepet játszik. Ebből az osztályból kiindulva értelmezhetők az egyre nagyobb komplexitású *statikus*, majd a *dinamikus* multimediális szövegek osztályai.

Mint hogy az(oka)t a szemiotikai szövegtan(oka)t, amely(ek) a multimediális szövegek szövegtana(i)ként funkcionálhat(nak), én *szemiotikai textológiá(k)*nak nevezem, a szakszöveg-specifikus makroszövegtudományok szemiotikai szövegtanai *szemiotikai textológiák* kell legyenek.

A fentiek következtében, ha a szakszöveg-specifikus multimediális makroszövegtudományokat is figyelembe kívánjuk venni, először tisztában kell lennünk a szemiotikai textológia felépítésével, majd ennek alapján újra kell gondolnunk az interpretáció 1. pontban tárgyalt valamennyi aspektusát, az M_i szemiotikai szövegtan szakkifejezés helyébe ott mindenütt az M_i szemiotikai textológia szakkifejezést helyettesítve.

3. Végül a szakszövegek elemzésében általam követendőnek tartott stratégiáról. Annak hangsúlyozása mellett, hogy minden elemzési módszer *alkalmazása* legitim, amely új eredményekhez vezet, a kutatás következő négy (egymásra épülő) fázisát tartanám célszerűnek: (1) elmélyíteni az ebben a rövid írásban körvonalazott módszertani elemzést (vagy egy ezzel analógot) annak érdekében, hogy egy minden szempontból megfelelő *elméleti keret* lehessen létre hozni, (2) a létrehozott elméleti keretben az interpretálás egy-egy aspektusára (vagy egy-egy vehikulumösszetevőre) irányuló *empirikus elemzéseket* végezni, (3) kiválasztani legalább két jól definiálható M_i makroszövegtudományt, és megpróbálni létrehozni azok M_i -specifikus szemiotikai textológiáit, (4) vizsgálni a két M_i -specifikus szemiotikai textológia *egyesíthetőségének* feltételeit.

Irodalomjegyzék

A tárgyalat téma elmélyítéséhez a *Szemiotikai szövegtan* jelen kötetében publikált írásokon túl a következő művek konzultálhatók.

DOBI EDIT:

2000. A koreferenciaelemzés kérdésének rendszernyelvészeti megközelítése szemiotikai-textológiai keretben. In: Dobi Edit – Petőfi S. János (Szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése) Diskusszió* [= Officina Textologica, 4]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.

PETŐFI S. JÁNOS:

- 1996a. A magyar nyelvű (verbális) szövegek szemiotikai szövegtana diszciplináris keretének néhány aspektusa. In: *Szemiotikai szövegtan 9. A szemiotikai szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez (I)*. Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László. Szeged, JGYTF Kiadó, 11-17.
- 1996b. Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában. A szemiotikai textológiai értelmező interpretáció néhány aspektusa. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.
- 1996c. *Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése.* (Szerk. Benkes Zsuzsa.) Budapest, OKSZI.
1997. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram* [= Officina Textologica, 1]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
1998. Koreferenciális elemek és koreferenciarelációk. *Példaszöveg: Mt. 9,9-13. Máté meghívása.* In: Petőfi S. János (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. (Magyar nyelvű szövegek elemzése)* [= Officina textologica, 2]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 15-31.
- 1999a. A szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szemiotikai szövegtanhoz való viszonyáról (Gondolatok egy diskusszió elindításához). In: *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II)*. Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László, Szeged, JGYF Kiadó, 35-43.
- 1999b. A multimediális szövegekről. In: *Társadalmi kommunikáció.* Szerk.: Béres István – Horányi Özséb, Budapest, Osiris Kiadó, 152-177.
- 1999c. Alkalmazott szövegtan vs alkalmazott (szöveg)nyelvészet/stilisztika az anyanyelvi nevelésben. In: Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása 1998 április 16-18. Szombathely.* Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. III. 359-364.
- 1999d. Mellérendelt tagmondatok lineáris elrendezési lehetőségeinek elemzése. In: Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *Szövegmondat-összetevők lehetséges lineáris elrendezéseinek elemzéséhez. Magyar nyelvű szövegek elemzése.* [= Officina textologica, 3]. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 95-119.

PETŐFI S. JÁNOS – BENKES ZSUZSA:

- 1998a. *Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése II.* (Szerk. Petőfi S. János, a tanulmányokat írták Benkes Zsuzsa és Petőfi S. János.) Budapest, OKSZI.
- 1998b. *A szöveg megközelítései. Kérdések – válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba.* Budapest, Iskolakultúra.

SOME ASPECTS OF THE TEXTOLOGICAL ANALYSIS OF TEXTS FOR SPECIAL PURPOSES

JÁNOS S. PETŐFI

This paper deals with some methodological aspects of text interpretation. Concerning these aspects the basic meta-methodological question is whether it is necessary to construct a special individual theoretical framework for every given type of texts, or it is possible to apply in all cases one and the same interpretation theory. The paper presents an approximation to this question treating the following topics: (i) what kind of disciplines belong to an adequate context of textological research, (ii) what is (what can be) the relation between the so called macro-domains of texts and the semiotic theories of texts, (iii) what is (what can be) the relation between the semiotic theories of texts and the linguistic disciplines, (iv) what is (what can be) the relation between the semiotic theories of texts and such associated disciplines as poetics, retotics, stylistis and so one, (v) what is (what can be) the relation between the interpretation of exclusively verbal and that of multimedial texts.